
*Samokretanje robne ekonomije
udruženog rada i metafizika
državne ekonomske vlasti*

Živojin Rakočević

*»Ako moć sjedinjavanja iščezava
iz života ljudi i ako su suprotnosti
izgubile svoj živi odnos i uzajamno
delovanje i dobile samostalnost,
nestaje potreba za filozofijom.«
Hegel*

Kritika političke ekonomije ima živ interes da ukida privide okoštavanja suprotnosti između samoupravljanja i robne proizvodnje, na jednoj, i samoupravljanja i države, na drugoj strani. Ova kritika ustaje protiv enormno rasprostranjene i ukorenjene normativne svesti, birokratskog apsolutnog fiksiranja različitih sfera i momenata u društvenom reprodukcijom procesu, oveštalih metoda ekonomističke apologetike — pomoću kojih vulgarni i prinudljivi ekonomisti poriču protivurečnosti robne ekonomije (relativno) udruženog rada i nužnost, odnosno samo potrebu odumiranja države u ekonomskom životu samoupravnog društva — ali i protiv svih ostalih oblika ideološkog zastranjivanja, mistifikacije, subjektivizma, voluntarizma.

Ova kritika, i u izvesnom smislu — n a u k a političke ekonomije, ne posmatra društvo »kao jedan jedini subjekt«, niti pak državu uzima kao nekakav meritorni rezime i neizostavnu »konstantu« mnoštvenosti (pluralizma) empirijskih društvenih odnosa i interesa.

Naprotiv, ova kritika (nauka) polazi u svom istraživanju od konkretnih (pretežno empirijskih) ekonomskih činjenica i procesa društvene prakse rada, dakle od uslova stvarne egzistencije beskrajnog mnoštva subjekata, karakteristične procesualnosti predmetnih formi robno-novčanih odnosa, »živih klica« i specifičnih metoda tehnologije proizvodnog rada, odnosno od »pregnantnih tačaka« materijalne proizvodnje i procesa stvaranja robne vrijednosti, rasutih u bezbrojnim reproduktivnim organizacijama udruženog rada, koje su još u praksi zadržale i značajne specifične

entitete reproduktivnih poduzeća. Ali ova kritika, odnosno nauka, nužno polazi i od države kao »mehanike nužnosti društva«, dakle od empirijskih oblika državne političke vlasti i njenog pretežno brahijalnog delovanja u ekonomskom životu društva, njenog skrućenog i hipostaziranog metoda planiranja, takozvanih vrednosnih pondera i neposrednih (administrativnih) cena, metafizike državnog privrednog »intervencionizma« i svih ostalih »savršenih iracionalnosti« koje uvećavaju i čine blještavijim nimbus savremene države uopšte, a napose ove naše; koja se, prema nekim ranijim ishitrenim, previše optimističkim predviđanjima, već imala preseliti u muzej društvenih starina.

Kritika pragmatičke granice ekonomske politike (pretežno i danas u vlasti države; federalne i republičke, odnosno pokrajinske, svejedno) jeste logički nastavak, ili dalje naučno razvijanje kritike političke ekonomije. Oblici ekonomskog otuđenja svojstveni državi i njenome svakidašnjem angažovanju u privrednom životu društva jesu najekstremniji izrazi i najnezgodnija određenja tog otuđenja, te upravo s njima, a ne s robnom proizvodnjom i specifičnim prometnim procesima, i treba započeti zbiljski istorijski razračun, odnosno praktičko poništavanje, istinsku dijalektičku negaciju. Utoliko pre što mnoge pojave, odnosi i pokazatelji u društvenoj praksi rada upućuju na opšti zaključak da država ne samo što se ne povlači iz ekonomskog života osnovne mase samoupravljača, odnosno celine reproduktivnih organizacija udruženog rada, nego, obrnuto, sve više steže nevidljivi ali toliko teži i opasniji ultraetatistički obruč oko njihovog ekonomskog života. I to najpretežnije tako što njeni eksperti neprestano »kreiraju« ultraetatističke mere i metode u »oblasti« formiranja takozvanih relativnih cena, u politici deviznog kursa, u specifičnim procesima takozvane monetizacije i demonetizacije potraživanja različitih rokova dospeća itd., a ona sama nastoji da vlastitim »viškom moći« nadoknadi, donekle ispravi, izravna (»maestralno« rektificira) stvarnu ili samo prividnu nemoć reproduktivnih organizacija udruženog rada, odnosno notornu oskudicu u ekonomskoj (reproduktivnoj) moći neposrednih proizvođača — samoupravljača.

Nauka političke ekonomije nastoji da shvati kako pomenute ćelije i klice — pod izuzetno teškim i vrlo zamršenim istorijskim okolnostima ultraetatizma, državnog kapitalizma, kretanja svetske ekonomije i naših neprilika sa svetskim tržištem — uče vlastitu lekciju života. Trudi se da im u respektivnim procesima učenja i ponešto pripomogne.

Memento

Debata o tzv. ekonomskim zakonitostima socijalizma i o ulozi (funkcijama) države u ekonomici prelaznog perioda traje duže od stotinu godina. Pariska komuna 1871, praksa NEP-a u SSSR-u, uvođenje radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji itd. bili su snažni empirijski impulsi u smislu naučnog traganja za istinom o ekonomskom problemu socijalizma i o procesu odumiranja države, specijalno i prvenstveno u ekonomskom životu socijalističkog društva.

Retrospektivno posmatrano, izvesna naslućivanja tog vrlo zamršenog i teškog problema sežu još dalje i u prošlost socijalističkog pokreta. Nalazimo ih i u delu Nikolaja Černiševskog, Svetozara Markovića i drugih originalnih revolucionara — teoretičara, pre ili nezavisno od modernog komunističkog pokreta i njegove marksističke teorijske egzistencije.

»Opšti hod planetarnog razvitka« čovečanstva (Černiševski), koji ni u jednom istorijskom trenutku ne mimoilazi zamršene i teške empirijske (pretežno ekonomsko-tehnološke) međučlanove i »srednje logičke momente« — bila je globalna pokretna mentalna slika prelaznog razdoblja ka socijalizmu u voluminoznom i epohalnom naučnom delu Nikolaja Černiševskog; a u tu sliku je ovaj originalni i genijalni mislilac uvrstavao i »ruski mir« (obščinu) — kao jednu značajnu zbiljsku »pregnantnu tačku« takvog kretanja u tadašnjoj pretežno feudalnoj Rusiji — ali i kao momenat specifičnog procesa »mimoilaženja« kapitalizma, ili bar značajnijeg skraćivanja i ublaživanja »kapitalističkog purgatorijuma«.

Karl Marks je *stringentno* dokazivao tezu o neizbežnosti kapitalizma za svaku naciju uvučenu u vrtlog svetskog tržišta i »civilizatorskog« naučno-tehnološkog progressa; a saglasno toj tezi — i tezu o kapitalističkoj robnoj proizvodnji kao *apsolutnom* (i poslednjem?!) kompleksnom obliku robne proizvodnje uopšte.

Društvena jačina: $R = f(k)$ i niz tzv. tačaka prelaza (na koje Marks ukazuje u »Kapitalu«, III) trebalo je da posluže kao inverzni »metodički uzorni primeri« poznijih opštih i nužnih tendencija socijalističke *anti-robne* proizvodnje, ili proizvodnje slobodno udruženih individuumata — *kontrolisane naukom*.

Međutim, Marksova analiza »samo malog broja momenata« u kretanju kapitalističkog odnosa pod oblicima kamatonosnog kapitala, komercijalnog kredita; c) uzroka i mehanizama periodičkih velikih inverzija kreditnog proizvodnje *uopšte*¹ — uveliko je prekoračila postavljene okvire i ušla u podrobnija kritička razmatranja: a) takozvanog javnog kredita i procesa stvaranja međunarodnog kreditnog sistema — na osnovici tog specifičnog »otuđivanja države«; b) nizova veza između trgovačkog, bankarskog i javnog kredita; c) uzroka i mehanizama periodičkih velikih inverzija kreditnog sistema u monetarni sistem; d) proces stvaranja i razvijanja akcionarskih društava i kooperativnih fabrika — kao onih *tačaka prelaza* iz kapitalizma u »način proizvodnje udruženog rada« (Marks); a te tačke — empirijski prodori novog načina proizvodnje dati su u opštim povezanostima s (mogućom) ulogom kredita (kreditnog sistema) u ekonomici prelaznog perioda i zato u izvesnom kontrapunktu prema Engelsovoj (donckle i vlastitoj Marksovoj) viziji socijalističke proizvodnje koju u celosti kontroliše i njome upravlja — država; i e) načinu predstavljanja pomenutih momenata prelaza u pojavi, to jest u vrlo složenoj fenomenologiji empirijskih novčano-kreditnih sistema, državnih ekonomskih funkcija, državne ekonomske politike i početnih oblika ekonomskog oslobađanja rada.

1

K. Marx, *Kapital*, III, str. 357.

Te tačke = momente stvarnog ekonomsko-političkog kretanja trebalo bi ponovo razmotriti. Podrobno, kritički i trezveno, i to kako s obzirom na naš živi interes za ono što se događa u savremenim državno-kapitalističkim strukturama i oblicima; specijalno, u državnoj ekonomskoj politici, metafizici državnog »intervencionizma« i protekcionizma na nacionalnom i međunarodnom ekonomskom planu i u delovanju takozvanih multinacionalnih industrijskih korporacija, tako i s obzirom na domaće probleme i notorne teškoće u procesu ostvarivanja načela i zamisli »udruživanja rada i sredstava«, u razdeobi zajedničkog i stvarnog dohotka (dinarskog i deviznog), u procesu reformisanja (*deetatizacije!*?) jugoslovenskog bankarstva itd.

Kobnu »mrtvu tačku« opšte krize kapitalizma nastojale su praktički prevazići socijalističke revolucije XX stoleća. Svaka sa vlastitim »videnjem« privrede (ekonomike) prelaznog perioda. U novije vreme, uglavnom očima tzv. kibernetičke tehnologije materijalne proizvodnje, državnog planiranja, državnog intervencionizma na tzv. nacionalnom i međunarodnom ekonomskom planu i sl., a ponegde i pokatkad i specifičnom optikom neposrednih proizvođača, radničke klase.

»U pravim prijelaznim razdobljima nije društvo, međutim, pod prevlašću nijednog sistema proizvodnje; njegova je borba upravo još neodlučena, nijednom sistemu još nije uspjelo nametnuti društvu sebi primjerenu ekonomsku strukturu i usmjeriti ga — bar prema tendenciji — u tom pravcu. U takvim je položajima, naravno, nemoguće govoriti o bilo kakvoj ekonomskoj zakonitnosti koja bi vladala cijelim društvom. Stari je poredak proizvodnje svoju vlast nad društvom kao cjelinom već izgubio, a novim je još nije stekao. Postoji stanje akutne borbe za vlast ili latentne ravnoteže snaga, u kojoj zakoni ekonomije, moglo bi se reći, 'izostaju': stari zakon više ne važi, a novi zakon još ne važi općenito.«²

Suprotno Lukačevoj viziji socijalističkog društva koje, tako reći, lebdí između različitih, dijametralno suprotno »postavljenih« sistema proizvodnje (kapitalističkog — u kojem »prošlost vlada nad sadašnjošću«, i komunističkog — u kojem će »sadašnjost vladati nad prošlošću«), Lenjin u doba NEP-a postulira i razvija teze o »specifičnom državnom kapitalizmu«, »ekonomskoj smički« između revolucionarnog industrijskog proletarijata i osnovne mase seljaštva koja objektivno inherira ka socijalizmu, stabilnom i konvertibilnom rublju, složenim ekonomskim i tehnološkim vezama sa kapitalističkim preduzećima i zapadnim nacionalnim ekonomijama, sistemu mešovitih društava, državnom monopolu spoljne trgovine itd.

U takvom istorijskom i referentnom kontekstu Lenjin izriče i jedno krajnje oporo upozorenje, opštijeg značaja: »Ako čak ni u takvim uslovima ne budemo uspjeli da se podučimo, obučimo i sasvim naučimo da trgujemo, onda je naš narod apsolutno beznadežno narod budala.«³

2

George Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1977, str. 332.

3

V. I. Lenjin, *Dela*, tom 35, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1976, str. 316.

Rekli smo da je Lenjinovo upozorenje od opštijeg i trajnijeg značaja zato što primera trapavog i rđavog (neekonomskog) komuniciranja i saradnje sa zapadnim transnacionalnim industrijskim i finansijskim preduzećima ima u svim socijalističkim zemljama.

Slično Lenjinu — na originalan i kritički način — raspravljali su o ekonomskim zakonitostima savremenog socijalizma i brojni jugoslovenski revolucionari — teoretičari, naravno, uz »asistenciju« a pokatkad i kritiku sa strane profesionalnih (katedarskih i institutskih) ekonomista. I danas su značajna i inspirativna naučna razmatranja problema ekonomike prelaznog perioda u Jugoslaviji prerano preminulog Borisa Kidriča. A zatim i brojne rasprave u kojima se problematizovala i naučno rasvetljavala ekonomsko-politička zbilja u našem društvu i savremenom svetu uopšte — iz pera Edvarda Kardelja, Milentija Popovića, Vladimira Bakarića i drugih.

Teze i refleksije povezanosti socijalizma sa robnom proizvodnjom

1. Marksova teza o potpunoj inkompatibilnosti razmenske (robne) vrednosti, novca, kredita, kamate itd. sa »kontrolom udruženih individua nad njihovom celokupnom proizvodnjom« — izložena u »Grundrisse« u najoštrijoj kontroverzi s »teoretičarima« tzv. radnog novca (Grej, Prudon i dr.) — »pritiska« i danas kao mora svest i savest svih onih istraživača tzv. socijalističke robne proizvodnje kojima je odista stalo da ovaj najteži društveni rebus socijalizma »prenesu« na razinu doslednog (kritičkog) teorijskog mišljenja i filozofskog propitivanja.

Lenjin je 1908. podupro ovaj Marksov argumenat ili postulat o »nespojivosti«. »Što se tiče socijalizma, poznato je da se on sastoji u uništenju robne proizvodnje.«⁴ »Tamo gde ostaje razmena o socijalizmu je teško i govoriti.«⁵

Ipak, Marks je malo »popustio« i to već u pomenutom delu. Donekle je relativizirao pomenuti »tvrđi« stav: »S druge strane, kad u društvu kakvo ono jeste ne bismo zatekli, prikrivene, materijalne uslove proizvodnje i njima odgovarajuće odnose prometa za besklasno društvo, svi pokušaji miniranja [buržoaskog društva — primedba Ž. R.] bili bi donkihoterija.« Dakle, embrionalni oblik ove velike ideje o »tačkama prelaza« nalazimo već u Grundrisse. U *Kapitalu* (III), kako rekosmo, mnogo se određenije i razvijenije raspravlja o razvitku socijalizma u inverznom i krajnje pervertiranom obliku i negativnom vidu; tačnije, raspravlja se o akcionarskim društvima (Lenjin — u tim povezanostima — još i o kartelima, trustovima, koncernima itd.) kao svojevrsnoj negaciji privatne kapitalističke svojine u granicama kapitalističkog načina reprodukcije; dakle, Marks teorijski ekspanira jednu važnu »protivurečnost koja samu sebe ukida«, praktički poništava.

Lenjin u doba NEP-a raspravlja bitno drukčije o tom ključnom problemu. »Neke probleme (pitanja) ne mogu da reše nikakvi marksizmi i nikakav Marks...« Moramo sami učiti, naukovati, postavljati i rešavati pitanja; naravno, uz pomoć i »prećutnu saradnju« Marksa, Engelsa itd. — u jednoj đavolski složenoj hermeneutičkoj situaciji u kojoj sami moramo biti teorijski i delotvorni subjekti. Izvan toga, bez tih pretpostavki, bez angažovanja vlastite glave i »ruku« u neposrednoj (revolucionarnoj i revolucionišućoj) praksi rada sve se to pretvara u puku fikciju, imaginarne celine društvene reprodukcije, velike iluzije, isprazne tlapnje i kontemplativno razmišljanje o svemu i svačemu, bez stvarnog efekta, zbiljske društvene promene.

Socijalizam se nekad i negde »sreo« s robnom proizvodnjom i tendencijama svetskog tržišta. Taj neželjeni istorijski randevu traje i potrajeće još dugo. Moramo se, međutim, upitati za stvarne razloge (uzroke) toga susretanja i tih *empirijskih* opštih povezanosti, ali i videti — tačno ispitati — sve ono odista problematično i (najverovatnije) trazitorno u toj »istorijskoj sprezi«.

2. Socijalističko samoupravljanje ili, kako uobičajamo reći *udruženi rad* — objektivno naginje, tendira ka robnoj proizvodnji, saglasno tome i ka svetskom tržištu.

Udruženi radnici u svojim reproduktivnim organizacijama udruženog rada (OUR) već negde znaju, ili to intuitivno naslućuju, da im je donekle »lakše« izići nakraj s robnom proizvodnjom i tržištem nego s »vlastitom« državnom administracijom, ili »tehnostrukturom«. Stavije, robna proizvodnja i tržište dođu im nekako kao svojevrсно »lukavstvo uma« protiv krutosti i iracionalnosti države u ekonomskim stvarima (poslovima) celoga društva.

Naravno, radnici nemaju, niti mogu imati, iluzije o »bezazlenosti« i »bezopasnosti« ekonomskih zakona i oblika.

Zakoni ekonomije (prvenstveno zakoni robne vrednosti, svetskog tržišta itd.) — analogno zakonu gravitacije koji »daje zamaha večnom kretanju svemirskih tela« (Marks) — mogu i da »ubiju«, ekonomski sasvim upropaste i sl., i to svakog onog ko želi da ih naruši ili nasilno (administrativno) ukine. Ne može se »igrati u vazduhu« (ne može se *leonovati* bez skafandra i stalne veze sa veštačkim satelitom itd.), a u ekonomskom životu ni cena nekom materijalnom proizvodu ili proizvodnoj usluzi ne može se neposredno odrediti. Zakon vrednosti u njegovoj međunarodnoj dimenziji surovo će kazniti svaki takav pokušaj poigravanja, samoupravljajčkog voluntasa, ili državnog apstraktnog i jednostranog »određivanja« strukture i nivoa troškova proizvodnje i prodajnih cena.

U sve to smo se nebrojeno puta empirički uverili, na toj se ekonomskoj vatri mnogo puta opekli, pa ipak, i dalje se »poigravamo« s ekonomskim zakonitostima, a na nekim empiričkim tačkama nalazimo se i u neprestanom administrativnom ratu sa njima. Zašto? Odgovor ni u kom slučaju nije jednostavan niti lak.

3. Zakoni, opšte i nužne tendencije ekonomike prelaznog perioda nisu represivne sile protiv slobode pojedinaca, reproduktivnih preduzeća, banaka itd., naročito ne u svim onim slučajevima kada se za njih (relativno tačno) zna te ukoliko subjekt i sam ima izvesnu moć i sposobnost da deluje na vlastiti ekonomski život, da praktički donekle upravlja i kontroliše karakterističnu *procesualnost* predmetnih formi robno-novčanih i ostalih ekonomskih odnosa prelaznog razdoblja. Naravno, taj zadatak sačinjava epohu.

4. I samo društveno planiranje doživljava promenu. Ono je i specifičan društveni (produkcioni) odnos, skup formi u kojima se društvena reprodukcija postavlja i održava kao zbiljski totalitet i kao »društveno biće« delimično osvešćeno »razumom *ex-ante*«, a ne samo administrativni metod, tehnički instrumentarijum, regulativno sredstvo države za njeno »bolje snalaženje« u dijalektici stvarnog ekonomskog života, jednokratni administrativni akt društva, direktiva.

Planiraju *svi* koji i stvarno odlučuju u procesu proizvodnje materijalnog života društva. Dakle, planira se na različitim razinama društvenog života i u preko trideset hiljada osnovnih organizacija udruženog rada. Planiranje je zato *proces*; ono je policentrično — s obzirom na specifičan puntualitet pripremanja i donošenja različitih ekonomskih oblika i projekata, i susretno — s obzirom na egzistenciju različitih (relativno samostalnih) privrednih subjekata.

Naravno, planiranje je u nas bremenito protivurečnostima tzv. samoupravnih ekonomskih i kulturnih interesa, ali se zato javlja i kao empirijski način i meritoran (društveni) oblik povezivanja, relativiziranja (svođenja na izvesnu društvenu meru) i usmcravanja svih tih interesa.

Do poboljšica u planiranju dolazi se najčešće empirijskim putem, ali i uz saradnju nauke političke ekonomije. Specijalno, teorije društvenog planiranja i savremene matematičke ekonomije ponikle na teorijskim zasadima reproduktivskih »matrica« i svojevrsnog združivanja opšte-ekonomske analize i specijalne monetarne analize.

5. Specifični robno-novčani odnosi i oblici — dati u kontrapunktu i zbiljskim povezanostima s društvenim planiranjem — jesu ona »nevidljiva živčana vlakna« kojima se posebno vezuje sa opštim u ekonomskom životu društva.

U našem društvu veze između reproduktivnih OUR-a nisu, dakle, samo date posredstvom tržišta i društvenog planiranja, već i neposrednom industrijskom kooperacijom, zajedničkim ulaganjima u postojeća ili nova preduzeća, metodima i oblicima tzv. slobodne razmene rada, itd.

6. U »svojim« oruđima, tehnologiji materijalne proizvodnje itd. (relativno) udruženi radnik poseduje moć nad spoljašnjom prirodom, silama prirode... u specifičnoj vrednosnoj dimenziji istih tih stvari poseduje taj radnik ekonomsku moć *vis á vis* drugih privrednih subjekata, državne administracije, inostranih preduzeća, itd.

Oduzme li se na neki način radniku ta njegova ekonomska moć data u robi, novčanom fondu itd., preći će ta moć sa stvari na ljude, ali na »spe-

cijalne«, »naročite« osobe... u nas, nužno i nezaobilazno, na direktore, odnosno tzv. tehnostukturu i na državnu administraciju, činovnike — stručnjake u ovoj.

Radnici su u nas odavno pronikli u tu dijalektiku ekonomskih stvari. Mnogi od njih i bez »pomoći« Hegela i Marksa. Oni već strogo paze na to da te stvari ne ispuste iz ruke. Naravno, u neposrednoj praksi ima nadmudrivanja, različitih »struktura lukavstva uma«, nadigravanja i nadboravanja, pa i neugodnog »zaskakanja«. Prednjače u tome banke, tzv. otuđeni centri financijske moći, odnosno izvesni funkcioneri u njima. A preko ovih, *de facto*, država na različitim razinama društvenog života.

Problem delimične rastavljenosti materijalne i novčano-kreditne sfere i danas u nas realno postoji. I tako, kao vrlo tvrd orah ekonomske prakse i ekonomske politike, taj problem je ujedno i pokazatelj (društveni barometar) dokle se stvarno dospelo u procesu ekonomskog oslobađanja rada.

7. Našli smo se u situaciji kad je temeljno i svestrano kritičko ispitivanje ekonomskog položaja naše zemlje postalo naučno relevantno i, štaviše, društveno neizbežno, neotklonjivo.

Kritičko ispitivanje ekonomskih odnosa s inostranstvom podrazumeva ulaženje u sve više oblasti ekonomskog mišljenja. Najvišu razinu dostiže to mišljenje tek s razmatranjem novčano-kreditnih problema, tendencija i kontratendencija u platnom, odnosno deviznom bilansu, problema deviznog kursa, funkcionisanja, odnosno razloga »otkazivanja« deviznog tržišta, itd.

Ključno pitanje glasi: Da li se s razmatranjem tih problema približavamo ili udaljavamo od procesa stvaranja robne vrednosti i procesa materijalnog života društva — kao od »zemaljskog jezgra« pomenutih odnosa i oblika?

8. Pomenuto jezgro, »unutrašnja fiziologija« sistema relativno udruženog rada, ili pak »jedinствeno polje« celokupnog društvenog reproduktivnog procesa možemo naći — otkriti ukoliko idemo tragom osnovnih društvenih subjekata, u nas reproduktivnih organizacija udruženog rada, a ne ukoliko idemo tragom naših »skupljača zlatne kiše« na takozvanom crnom i »sivom« deviznom tržištu.

9. Poruka — zahtev da se u razmatranju aktuelnih ekonomskih problema »vratimo na zemlju« ima u našem, jugoslavenskom slučaju i sasvim doslovno, odnosno praktično ekonomsko značenje. Dovoljno je podsetiti se na goruće sporna pitanja agrarne politike i agrarnih odnosa u našem društvu, i, naravno, na neuralgični problem stvaranja i razdobe društvene akumulacije u reproduktivnoj oblasti.

10. Za sva pomenuta i ovde delimično razmotrena ekonomska pitanja socijalizma, odnosno za sve stvarne probleme našeg društva, nisu moguća neka trajna, definitivna ili apsolutna rešenja, već nizovi uzastopno postizanih i »primenjivanih« r e l a t i v i s t i č k i h rešenja.

Nijedno rešenje nije, niti može da bude, »čisto«, svima namah jasno, prozračno, lišeno žaoka i natruha tzv. grupnih ili paraprivatnih i birokratskih interesa i motiva, skroz-naskroz samoupravljačko, dosledno socijalističko i humano. Naprotiv, ta su rešenja u izvesnom smislu i rezultat političkih kompromisa, u nekim slučajevima i delo *političke konspiracije*, a karakterišu ih određene strukture, oblici i metodi lukavstva »samoupravljačkog« uma. U izvesnim slučajevima ta su rešenja način da se održe, prežive nosioci i odnosi »tehnostrukture«, političkog birokratizma, samostalni privatni producenti roba i proizvodnih usluga i ostale društvene kategorije i snage u »mozaičnoj stvarnosti« jugoslavenskog socijalističkog društva.

11. Normativna svest, karakteristično bekstvo iz ekonomije u pravo i zamenjivanje zbiljske dijalektike predmetnih formi robno-novčanih odnosa »papirnatom dijalektikom« neprestanog samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja — i z v a n, ili nezavisno od empirijskog konteksta robne proizvodnje i specifičnih novčano-kreditnih procesa i velikih povezanosti sa svetskim tržištem, neizbežno odvodi u proliferaciju pravnih normi i takozvanih sistemskih zakona.

Pogrešno, nasilno mešanje ishitrenih normi te nedovoljno osmišljenih i konzistentnih »sistemskih« zakona sa svakidašnjim ekonomskim životom i njegovim zakonitostima i nužnim tendencijama neizbežno slabi autoritet pomnutih zakona.

12. Takozvani realitet produkcionih odnosa i različiti egzistencijalni i funkcionalni oblici tržišta (»igre razmene«) imaju nužno vlastitu pravno-političku dimenziju, izraz, pa i »režim«.

Reč je ovde i o vrlo značajnim momentima u procesu *reflektovanja* (»prelamanja«) ekonomskih odnosa i zakonitosti u svesti različitih subjekata — učesnika u velikoj »igri razmene« i u procesu stvaranja i razdeobe društvenog bogatstva.

13. Ekonomske zakonitosti socijalizma i »metafizika«, tačnije rečeno — dijalektika oblika robne vrednosti — egzistiraju na specifičan način u glavama neposrednih proizvođača, ukoliko su ovi i kolektivni robni proizvođači, prvi prisvajajući i raspoređivači društvenog dohotka, specifični kolektivni preduzetnici — *istinski samoupravljači*.

14. Ekonomski odnosi i zakonitosti mogu se i moraju *misliti*, ako je potrebno da se na njih odgovarajuće i delotvorno »reaguje«, ako je potrebno da budu preneti i preobraženi u specifične odnose i parametre društvenog dohotka, ako ih treba privremeno (povremeno) fiksirati u obliku troškova proizvodnje i *faux frais* procesa tržišne realizacije roba i proizvodnih usluga, u obliku bruto ličnih dohodaka, u stopama i srazmernim veličinama društvene akumulacije itd.

15. Kad i ukoliko pojmovi nauke političke ekonomije budu ušli u kulturu osnovne mase samoupravljača, u nas će sve više biti potiskivane različite predsocijalističke kategorije i mešavine individualističkih i tehno-kratskih konotacija — inače prirodno srasle za naturalnu ili tehnološku stranu društvene proizvodnje i za administrativni način upravljanja i planiranja.

U vezi s tim, sve više će se pokazivati da je i u nas političko i takozvano civilno pravo u najpretežnijem smislu »protokolisanje ekonomskih odnosa i zakona« (Marks), a ne nešto što se na te odnose i zakone neprestano sručuje sa hilijastičkih pozicija državne političke vlasti.

16. Ni Zakon o udruženom radu nije zato gizdavi katalog takozvanih neotudivih prava radnog čoveka, niti kakva isprazno-apstraktna i normativistički postavljena celina društvene reprodukcije. Naprotiv, taj »mali radnički ustav« u najboljem slučaju jeste skromna *Magna charta* društveno merodavnog ograničavanja političke birokratije i tehnokratije *vis á vis* relativno udružene radničke klase, odnosno *vis á vis* njenih različitih egzistencijalnih i funkcionalnih ekonomskih i pravno-političkih oblika — datih u ukupnosti reproduktivnih organizacija udruženog rada, procesu deatitizacije novčano-kreditnog sistema i bankarstva, kretanju delegatskog sistema, itd.

17. Pogrešno je kad se u Zakonu o udruženom radu i u sistemskim zakonima traže i nalaze »osnove«, »modeli« i neposredna uputstva prilikom rešavanja različitih empirijskih problema, te kad se ti zakoni uzimaju kao apsolutna — nepromenljiva osnova i jedina pravno-politička i teorijska egzistencija konkretnih odnosa i oblika »udruženog rada«.

Bez obzira na to koliko ti zakoni sadržavali u sebi »kolektivne pameti«, odnosno pozitivne rezultate naučnih i političkih saznanja stvarnih društvenih odnosa i tendencija, društvena praksa je njihova permanentna empirijska baza, probni kamen i nešto nesavrnjivo sadržajnije, raznovrsnije, životnije, izglednije (perspektivnije), čak i kad je reč o različitim društvenim formulama i obrascima troškova proizvodnje, relativnih cena, takozvanih zajedničkih ulaganja, »prisvajanja po osnovu minulog rada« i sličnog.⁶

18. Iskretanje, ispreturavanje odnosa između politike i ekonomije u našem društvu jeste posledica, a ne uzrok izokretanja skrivenog neuralgičnog odnosa između živog (neposrednog) i minulog (indirektnog) rada u oblasti materijalne proizvodnje, odnosno u datom razgranatom sistemu različitih vrsta konkretnog proizvodnog rada.

Sansu u tom izokretanju (inverziji osnovnog produkcionog odnosa) treba da traže i dobiju udruženi proizvodni radnici, a ne tehnokrati, činovnici i politički profesionalci.

Mrtvi rad = materijalni i novčani kapital ne bi više smeo da vlada nad živim radom neposrednih proizvođača — osim u marginalnim slučajevima i u intermundijama gde se udruženi rad i njegov »društveni kapital« mešaju s privatnim radom i inostranim kapitalom (u takozvanim zajedničkim ulaganjima u zemlji i inostranstvu), a i tu pod strogom kontrolom

6

Jednom davno Marks i nedavno Džimi Karter izrekli su gotovo istovetnu misao o stvarnoj moći i pravom dosegu političkih i civilnih zakona.

Karl Marks — odrešito, kritički: »Društvene revolucije se ne prave pomoću pravnih

zakona«.

Džimi Karter — rezignirano i kritički: »Sve zakonodavstvo ovoga sveta ne bi bilo dovoljno da popravi ono što u Americi (u SAD) ne valja«.

udružene radničke klase (ili kontrolom državne političke vlasti — u interesu i za račun ove klase) i u srazmerno uskim granicama, skućenim ekonomskim okvirima.

U suprotnom, imali bismo samoupravljanje na papiru i odnose državnog kapitala i »tehnostrukture« na delu.

19. Vrlo složeni i protivurečni subjekt — objekt odnosi u našem društvu zahtevaju neprestano naučno ispitivanje i otvorenu kritičku i demokratsku raspravu o svim goruće spornim pitanjima socijalističkog samoupravljanja i društvene ekonomike.

U takvu raspravu treba da budu uključeni svi društveni subjekti, prvenstveno proizvodni radnici — s obzirom na to da oni imaju, ili bi trebalo da imaju, stratešku poziciju u privrednom životu društva. I zato što najneposrednije podnose »dijalektiku uzajamnosti« svojstvenu robnoj proizvodnji i datim empirijskim vezama sa svetskim tržištem.

Svi ostali subjekti, a osobito država, odnosno politička birokratija na različitim nivoima društvenog života, »izreflektovali« su se iz te dijalektike — u ovoj ili onoj meri, na ovaj ili onaj način, u nekom konkretnom obliku, a neki od njih su postali i praktično nedodirljivi — kad je reč o povremenim razornim delovanjima procesa inflacije cena i troškova, krizama u okviru svetskog tržišta, ili povremenim stani-pani situacijama (kao što je i ova naša privredna situacija kroz koju upravo prolazimo), koje zakonitosti pogađaju i naše društvo.⁷

20. Proces proizvodnje roba i industrijskih usluga (veliki saobraćaj, naučna proizvodnja za potrebe ili u okviru tehnologije materijalne proizvodnje i slično) podrazumeva — nužno iziskuje neprestanu redukciju troškova proizvodnje i *faux frais* (jer uzeti zajedno sačinjavaju ekonomski »pokazatelj minimalne granice vrednosti robe«, odnosno donju granicu društvene regulativne cene), a osim toga, ili povrh toga, još i tačno utvrđivanje prosečnog (»normalnog« — ravnotežnog) i ekstra dohotka.

Pri svemu tome, proizvodni radnici treba da znaju da je robna vrednost stvarno izvoriste i ekonomsko jezgro dohotka, a da se dohodak i novostvorena vrednost međusobno razlikuju i kao »teorijske cifre« i kao statističke veličine.

⁷ Podsetimo se samo na takozvane koeficijente pri utvrđivanju ličnih dohodaka u organizacijama i institucijama izvan privrede, koje je iznašla naša državna i partijska birokratija — kako bi tobože u što je moguće višem stepenu objektivizirala vlastita lična primanja i troškove, a *de facto* sebe uveliko zaštitila od razornih delovanja inflacije cena i troškova života. Takvu zaštitu = metod osiguranja životnog standarda nema, niti objektivno može imati, ona osnovna masa samoupravljača

i samostalni proizvodni radnici (seljaci i privatne zanatlije). Njihovi lični dohodi, sasvim, uostalom, kao i cene njihovih proizvoda i proizvodnih usluga, moraju proći kroz zakon vrednosti; njihove robe i usluge moraju izvesti onaj smrtni skok na domačem ili svetskom tržištu — tako da za njih apsolutno ne važi ono »veselo življenje za račun buduće proizvodnje« i progresivno uvećanje životnog standarda — nezavisno od oscilacija u materijalnoj proizvodnji.

21. Hipostaziranje takozvanih dohodovnih odnosa i — inverzno posmatrano — neuvažavanje ekonomskih zakonitosti socijalističke proizvodnje otvara širom vrata svakovrsnom subjektivizmu i voluntarizmu u oblasti takozvane slobodne razmene rada i prilikom alimentiranja zajedničkih i opštih društvenih potreba.

U tom *de facto* prinudnom doprinosiranju i oporezivanju reproduktivnih organizacija udruženog rada i samostalnih proizvodnih radnika otišlo se tako daleko da možemo govoriti o pojavama i čak tendencijama slepe gramzivosti, kratkovidnih i pogrešnih proračuna stvarnih granica do kojih se — bez veće opasnosti za opštu ravnotežu društvene reprodukcije i za celokupni društveni poredak — može ići u tom notornom »zasecanju u sam koren životne snage nacije« (Marks), odnosno životne snage proizvođačke radničke klase i seljaštva.

Otud i pitanje: *Vidimo li zemlju?*

22. Vraćajući se još jednom na problem prava, pravnih normi, ili takozvanih sistemskih zakona (neki zakoni u toj vrsti još se nalaze u fazi nacрта, a neki su — posle većeg broja različitih verzija — prosto nasilu »stupali u egzistenciju« i bili ubrzo suspendovani), valja istaći njihov odnos prema takozvanom samoupravnom pravu, odnosno nepisanim i pisanim pravilima ponašanja samih neposrednih proizvođača i ostalih samoupravljača.

Ključno pitanje glasi: imaju li norme (odnosi i parametri) toga autonomnog (i pretpostavimo: autentično samoupravnog) prava izvesnu samostalnost u odnosu prema normama političkog (državnog) prava i prema državnom normativnom intervencionizmu i zakonskom »teledirigovanju«?

Uz ovo pitanje slede izvedena pitanja:

— može li samoupravno pravo (radničko »zakonodavstvo«) doći makar u relativnu ravnotežu s onim »klasičnim« — državnim?

— obavezuju li sve ove specifične norme i samoupravni akti i državne organe, najmanje u onom stepenu u kojem one obavezuju same samoupravljače.⁸

23. Složena igra razmene i ostali ekonomski odnosi između reproduktivnih organizacija udruženog rada ne svode se — u normalnim prilikama domaće i svetskog tržišta — na primitivno, tvrdo i uporno cenkanje i transakcije u stilu: »trak jare — trak pare«. Tržište po svom težištu nije panadur, vašar, lokalna seljačka pijaca, kao što ni roba nije espap, a novac samo zvečeca moneta.

8

Uobičajene radničke krilatice: »interesuje nas posao i dinarski dohodak«, »tražimo razradene i obrazložene programe samoupravnih interesnih zajednica, i tad smo spremni dati i više nego što od nas traže«, »za ekstra-rad i zalaganje i ekstra-plaćanje, odnosno nagrada«, »tačne informacije i razgovetni materijalni i finansijski bilanci — uslov delotvornog i efikasnog samo-

upravljanja«, »za pravi proizvodni rad praktički je nepotrebna gornja granica u internoj raspodeli dohotka« i slične — rečito govore u prilog uspostavljanja pomenute ravnoteže samoupravnih i državnih normi. Apstraktna državna normativna delatnost razvodnjava, bitno ograničava proizvodni dinamizam i samoupravljačku delatnost temeljnih društvenih subjekata.

Ni sadašnje devizne ucene i kontraucene niti fabulozni »šticung« na onim ilegalnim deviznim tržištima, nisu karakteristike savremenog tržišnog procesa i zdrave socijalističke, odnosno samoupravne ekonomske utakmice.⁹

Kroz tu igru i kroz »nevidljiva živčana vlakna« novčano-kreditnog i deviznog sistema neprestano struje ekonomski impulsi i kreću se bezbrojni atomi robne vrednosti u različitim pravcima i između svih »čelija« — empirijskih tačaka društvene proizvodnje.

U toj se oblasti uspostavljaju i donekle modifikuju načela, uzori i empirijski uzorci ekvivalentne robne razmene, vrši realizacija i ekonomsko raspoređivanje zajednički stvorenog dohotka, mobilizuju i povezuju delovi viših novčanih dohodaka, udružuju akumulativni fondovi privrede i tako dalje.

Ta oblast, odnosno specifični prometni procesi privlače izuzetnu pažnju gotovo svih društvenih subjekata. Vrlo često se u nas u vezi s tim procesima i pojavama događaju dramatični sporovi u praksi i vode vrlo žustre debate među ekonomistima i političarima.

24. »Razmena, ili prodaja roba po njihovoj vrednosti jeste *racionalni princip*, jeste *prirodni zakon njihove ravnoteže*; odstupanja se imaju objašnjavati polazeći od njega, a ne obrnuto, da se sam zakon objašnjava odstupanjima«, glasi ključna teza i poruka sadržana u III tomu Marksovog »Kapitala«.

Ova poruka (načelo, strateški metodološki uput) u nas, izgleda, »ne drži vodu«, bar ne pod sadašnjim društvenim okolnostima krajnje usporenog i otežanog procesa »udruživanja rada i sredstava« i pri našim neprikladima sa svetskim tržištem, a ipak bi ovu poruku trebalo dovesti makar u ravnopravan položaj s već »oprobanim, praktikovanim kejnjesijanističkim trepućim obrascima ravnotežne cene i s čudesnim metodima novčano-kreditne i fiskalne politike.

9

Reč je o dohotku od otuđenja.

»Deviza je roba« i dohodak od otuđenja poprima određenje »deviznog dohotka« — pokazuje se povremeno na različitim empirijskim tačkama našeg ekonomskog prostora, a i tako »prelama« u običnoj svesti. Pomenute ucene i pragmatičko podešavanje, odnosno uobičajeno »dopunjavanje« cena inostranih sredstava plaćanja samo su pooštrenja opšte borbe za »devizni dohodak« i svojevrsnu deviznu maržu u diferencijalnim poslovima s devizama. Ovo je postalo alfa i omega pragmatičnih shvaćanja eksperata i »moćnika« u reeksportnim preduzećima, poslovnim bankama i na ostalim tačkama na kojima se praktikuje ta prečutno dopuštena »crna finansijska veština«.

U strateškoj pozadini neprestanog apstraktno-spekulativnog sudaranja dinara s takozvanim rezervnim ili »ključnim« valutama izronio je u nas zakonito najgrublji materijalizam: nestašica (prividna = spekulativna i stvarna) lekova, kafe, jestivog ulja, šećera, deterdženata, goriva, itd. Ali i epilog ove (opetovane) priče: »patakarte«, a zatim opšti pritisak na centralnu banku da »primarnom emisijom« i stalnim proširivanjem liste »prioriteta« u reeskontu komercijalnih vrednosnica (menica, obračunskih čekova i slično) učini nemoguće; izravna deficite proizvodnje, pretvori »pozitivno-negativna« preduzeća u društveno rentabilna preduzeća, a poslovne gubitke i dugove država transformiše u pozitivne stavke različitih finansijskih bilansa.

Po mišljenju Jozefa Šumpetera, »odnos rada — cena« sačinjava »glavni moment u svim diskusijama koje su se u prošlosti vodile oko Marksovog zakona vrednosti«. »Uništavajuću« kritiku Marksovog učenja o preobražaju tržišne vrednosti u cenu proizvodnje izvršio je navodno Bem-Baverk krajem prošlog stoleća.

Novija svetska ekonomsko-politička praksa pokazuje da je ta kritika bila doktrinarna, klasno pristrana i proračunata. Ona je trebalo da prokrči put državnom *voluntasu* u oblasti novca i cena, dakle i poznijem »praktičnom kejnsezianizmu« — u smislu pomenutih obrazaca i metoda. U tome je ona, na žalost sasvim uspela.

25. Ovde se nećemo baviti odjecima pomenute kritike Marksovog postavljanja i rešenja transformacionog problema među marksistički orijentisanim ekonomistima — teoretičarima, a napose među ekonomistima u savremenim socijalističkim društvima. Nabacićemo samo dve-tri opšte kritičke refleksije o problemu ravnotežne cene i glavnim elementima koji »komponuju« cenu, imajući na umu njenu »ključnu«, odnosno društveno-merodavnu ulogu u uspostavljanju i povremenim korekcijama odnosa cena (pretežno onih tržišnih, tj. konkurentskih).

Verujem da neću preterati ako kažem da će nam kao društvu, za prvo vreme, biti dovoljno da u rukama čvrsto držimo »najosnovnije elemente cena«. Dakle, one elemente bez kojih se ravnotežna cena i relativna ravnoteža tržišnih sila ne bi uopšte mogli zamisliti, a kamoli u praksi sprovesti i održati. To su: a) ekonomska stopa amortizacije »fiksni fondova« u industriji, poljoprivredi itd.; b) programirani (unapred ukalkulisani i novčano-kreditno anticipirani i »pokriveni«) lični dohoci proizvodnih radnika (uzeti kao *minimum*, ali i kao pokretljiv regulativan prosek; ne i kao maksimum odnosno neka gornja granica do koje »mogu ići« lični dohoci *proizvodnih* radnika); c) minimalna relativna i apsolutna veličina »interne akumulacije« — ispod koje zapravo i nema smisla proizvoditi ovu ili onu robu, odnosno proizvodnu uslugu; d) stope fiskusa i doprinosa samoupravnim interesnim zajednicama; naravno, bitno manje od postojećih.

Posledice su prilično jasne i možda drastične. U prvom redu za one koji i danas »veselo žive na račun buduće proizvodnje« (Marks) i koji praktično jedva da nešto znaju o tehnologiji materijalne proizvodnje, logici svetskog tržišta i proizvodnji vrednosti, stvarnim metodima smanjivanja troškova proizvodnje i zbiljskim intelektualnim i fizičkim naporima koje iziskuje povećanje produktivnosti proizvodnog rada i slično.

Znaci promene

Znak velike promene biće kada birokratske dosetke i idiomi o produktivnosti rada, uštedama, rezervama, privrednoj stabilizaciji itd. ustupe mesto kritičkim i trezvenim razmatranjima pomenutih društvenih problema — neposredno u »bazi« našega društva.

Zakon o udruženom radu je u tom pogledu dovoljno jasan, konzistentan, fleksibilan i podsticajan. Ne stoji na putu živog povezivanja, specifične »materijalizacije« i uobličavanja onih osnovnih elemenata realnih cena. Nije prepreka, već elastičan okvir, impuls i putokaz da tržišne cene sa sebe stresu »imaginarno cveće« administrativnog regulisanja i pseudopravila. To se, međutim, ne može reći i za neke sistemske zakone kojima se htelo (želelo) da bliže odrede, konkretizuju i »operacionalizuju« osnovna načela sadržana u Ustavu SFRJ i Zakonu o udruženom radu.

Kretanje ka cenama koje bi u znatno višem stepenu »odrazile rad«, odnosno »valorizovale« proizvodno stvaralaštvo radnih ljudi, koje bi se bez spoljašnjih pritisaka i državne ponude okretale oko »sunca rada«, zahteva kritičko ispitivanje osnovnog ekonomskog karaktera i funkcija dinara i šarenog društva nacionalnih valuta u kojem se dinar odavno kreće, vrti.

U izvesnom smislu, dinar je opšti rezultat procesa *idealizovanja* metalnog (stvarnog) novca. Dinar je danas uzurpirao mesto apsolutne robe (monetarnog zlata), a ova je roba — po logici ekonomskih stvari — mogla vršiti ulogu (spoljašnje) mere vrednosti običnih roba. Cene zbog toga i nisu cene u njihovom prvobitnom i stvarnom ekonomskom značenju. *Realitet* cena u ovom procesu je »samo realitet električne iskre« (Marks), a zlato više ne funkcioniše ni kao *prividno* (zamišljeno) zlato. Robne vrednosti i relativne cene neprestano iskre — bez ikakvih praktičnih izgleda da se kristalizuju, skrute u »određenim količinama zlata, kao opredmećenom radnom vremenu«. Dinarske note i fiktivni depoziti bankarstva opstojе *vis à vis* roba kao vrednosni znaci i kao imaginarno postojanje njihovih cena — lišenih metalne i stvarne ekonomske »supstancije«.

Rezime

Svesno (plansko) i sistematsko udruživanje rada »ukida«, odnosno bitno ograničava i postepeno poništava moć države u ekonomskom životu društva, samo ako na indirektna način, posredstvom niza međučlanova, srednjih karika, vraća društvenu validnost zakonu vrednosti.

Zategnutost i unutrašnja suprotnost između relativnih cena i zakona vrednosti u njegovoj međunarodnoj »dimenziji« popustiće, biće znatno podnošljivija i jednostavnija ako se i sama država (državna administracija, odnosno politička birokratija) potčini tome zakonu. Naravno, u specifičnom obliku i u funkcijama koji proističu iz onog istorijskog susreta socijalizma (socijalističkog samoupravljanja) i robne proizvodnje.

Ni društveno planiranje ne može da egzistira bez stalnog oslonca na zakon vrednosti, bez najtešnje povezanosti sa spletom vrednosnih odnosa i »metafizičkih« prometnih oblika robne proizvodnje.

Ova krucijalna empirijska činjenica savremenog socijalizma nalaže povratak Marksovom ekonomskom učenju. Specijalno, njegovoj verziji teorije vrednosti i teoriji društvenog dohotka, te apsolutno relevantnim ma-

tricama i teorijsko-metodološkim uputstvima u postavljanju problema ce-line i unutrašnjih povezanosti društvenog reproduccionog procesa, što sve nalazimo, u srazmerno razvijenom obliku, u drugom i trećem tomu »Kapitala«.

Poremećaji u relativnim cenama i, napose, »makaze cena« između agrarno-sirovinskog i industrijskog »sektora« društvene proizvodnje jesu samo momenti i opetovani paroksizmi đavolski složenog i teškog *problema cena*.

Prilikom rešavanja ovog društvenog problema različiti subjekti »postavljaju« se u praksi vrlo različito. Ponekad i dijametralno suprotno, uzajamno isključujuće.

Država (počev od opštine do federacije) vodi pri tom računa o tzv. materijalnim bilansima i o metafizici platno-bilansnih i deviznih »pozicija«.

Relativno udruženi radnik — apstrahujući međusobne razlike i suprotnosti interesa između konkretnih reproduktivnih organizacija udruženog rada (OUR) — jednim okom motri na državu, a drugim na konjunkturu i dekonjunkturu na domaćem i svetskom tržištu.

Da pri tom ovakav radnik ne bi postao »razrok«, zburjen i dezorijentisan, služe mu ona rešenja i obrasci u Zakonu o udruženom radu i onim retkim, odista *sistemskim* zakonima koji dopunjuju ili dalje razvijaju ključne odredbe »malog radničkog ustava«.

Naravno, radnicima u tom pogledu pomaže vlastito proizvodno, komercijalno i finansijsko iskustvo, a i odgovarajuća teorijska saznanja do kojih su dospeli sami, ili pak u suradnji s naučnicima, odnosno naučnim institucijama.

U privatnoj svojini »kuca ljudsko srce«, kaže Marks. I to samo u slučaju kad ovu posmatramo u povezanostima sa živom praksom proizvodnog rada, kad uzimamo u obzir »kapljice rada« i njihovu osnovnu strukturu u smislu potrebnog rada i viška rada.

Nešto slično, izgleda nam, važi i za društvenu svojinu. Izvan realnih povezanosti s procesom oslobađanja rada ona je samo metafizička kategorija, skupina skrutnutih odnosa i parametara državne distribucije i metafizička buba jurisprudencija.

Državne ekonomske funkcije i ultraetatičko uređivanje celokupnog privrednog života nisu različite stvari. Država teži tome da administrativnim merama ili metodima reguliše neuralgičnu relaciju politika-ekonomija. Ona ne poznaje, odnosno ne želi da prizna zakon vrednosti, jer iz delovanja ovoga zakona proističu za nju sve socijalne neprilike i »nezgodni momenti«. Zato ona zakon vrednosti i sve ostale ekonomske zakonitosti društva proglašava *prirodnim zakonima*, ali ne u smislu da im da dignitet i težinu zakona fizisa — »prve čovekove prirode« — nego da ih proglasi elementarnim nepogodama i uzrocima društvenih nevolja.

Otuda izrazi: energetska kriza, katastrofalne suše, poplave itd., kao tobožnje objašnjenje za uzajamno nepodnošenje države (ultraetatičkih odnosa) i industrije sirovina, odnosno poljoprivrede, »patologija inflacije«

i čisto količinsko nepodudaranje robnih i novčanih tokova kao »objašnjenja« za »divljanja cena« i »ludu igru deviznih tečajeva«, što ih sama neprestano prouzrokuje — »generira« i slično.

Tim, za socijalizam, navodno, neprirodnim pojavama i tendencijama ne mogu zapovedati ljudi, »obični smrtnici«, osim, naravno, država — i to metodima i instrumentima *dezintegracije* robne vrednosti i »uvođenjem u egzistenciju« onih vrednosnih pondera.

Kad se to suprotstavljanje zakonu vrednosti i robnoj proizvodnji uopšte rđavo završi u fundamentalnim poremećajima privredne ravnoteže, velikim deficitima u trgovinskom i platnom bilansu i sličnim ekonomskim neprilikama, tad država poseže za novim administrativnim merama protiv svojih ranijih mera: novi, tzv. stabilizacioni program dolazi na mesto starog, i tako unedogled u toj birokratskoj »progresiji u beskonačnost«. Administriranje i samo administriranje ostaje »organizovana delatnost države«, primetio bi u ovom slučaju Marks.

Zato tek proizvodna delatnost i transfer nove tehnologije u okviru, odnosno posredstvom reproduktivnih OUR-a, plus roba, novac itd., u funkciji udruženog rada mogu bitno ograničiti tu i takvu delatnost države.

»Nemoć je prirodni zakon administracije«, kaže Marks misleći na državu iz doba *laissez-fairea* privatne ekonomije i svetskog tržišta. Nemoć i konfuznost su karakteristika savremene države, ukoliko se ona nađe u totalnom ratu sa zakonom vrednosti i izvesnim tendencijama tehnologije materijalne proizvodnje.

Sve više se pokazuje da novom tehnologijom mogu delotvorno upravljati novi ljudi, što znači udruženi proizvodni radnici, bez tutorstva države ili »tehnostrukture«.

Iz ukupnog izlaganja proizlazi da tzv. radni princip u teoriji vrednosti ne deluje samo kao osnovni stav, postulat, načelo ili teorem, već u logičnoj povezanosti sa nizom drugih ekonomskih načela, i u vezi s napred pominjanim međučlanovima, ili srednjim momentima koji leže, odnosno deluju između duboko skrivene »procesirajuće robne vrednosti« (tog za ljudska čula nedohvatljivog »metafizičkog bića« svih složenijih istorijskih oblika ili »slučajeva« robne proizvodnje) i realnih (tržišnih) cena najrazličitijih roba i proizvodnih usluga.

Svi ekonomski odnosi i oblici imaju vlastitu »materijalnu težu«. Ne lebde u vazduhu, niti samo egzistiraju u glavama ljudi, već zakonito »gravitiraju« oko velikog »sunca rada«. Imaju specifične predmetne forme, a te forme imaju opet karakterističnu procesualnost.

Reč je, dakle, i o specifičnom predmećivanju različitih produkcionih odnosa, te o odlučno važnoj »dijalektici uzajamnosti« robne proizvodnje i procesa razmene koja, kako rekosmo, prožima — najtešnje povezuje, drži neprestano na okupu, bezbrojne individualne akte (činove) robno-novčane razmene.

Pri svemu tome, pomenuti akti i transakcije između ličnih i klasnih (društvenih) individuumata ne gube izvesne svoje lokalne, nacionalne ili po-

litičke karakteristike, nijanse, »boje«. Oni imaju svoju razumsku i političku stranu, te su zato »podložni« svakovrsnim pravno-političkim »definicijama«, postavljanju, regulisanju.

Robna ekonomija relativno udruženog rada uključuje, zakonito obuhvata, i odnose solidarnosti između različitih individuuma odnosno društvenih slojeva. Budući da reproduktivni OUR-i tendencijski uspostavljaju i vrše (a) tehnološku i društvenu podelu rada, (b) ekonomiju vremena i plansko raspoređivanje »fonda rada« i (c) »materijalnu i duhovnu razmenu stvari« — to su odnosi i parametri solidarnosti unapred »ugrađeni«, »uračunati«, približno društveno proračunati. Analogno odnosima »slobodne razmene rada«, i oni su upućeni na trnovite staze robne proizvodnje i na eliminatorne mehanizme tržišnih procesa. Tek na tom ekonomskom *theatrum mundi* stižu ovi odnosi i parametri specifičnu društvenu određenost i stvarnu meru. Izvan tih i takvih povezanosti »materijalne okoline« odnosi solidarnosti i odnosi »slobodne razmene rada« prelaze u »betežinsko stanje«, ostaju u sferi hipostaziranih odnosa raspodele (pretežno administrativne distribucije) i mogu ponovo postati plen državne administracije i njenog voluntasa.

Izvan ili nezavisno od tih povezanosti i specifične materijalnosti ekonomskog života Zakon o udruženom radu i »sistemski« zakoni koji bliže određuju i regulišu različite momente i odnose društvene reprodukcije ne »dodiruju ljudske živce« naših samoupravljača. Ne podstiču ih, ne obavezuju, niti delotvorno upućuju na praktičko dostizanje sve viših i razvijenijih oblika ekonomskog i tehnološkog udruživanja rada.